

Tilcsik György

Szombathely kereskedelmi szerepe és jelentősége a reformkorban*

Mind az országos várostörténeti kutatások, mind pedig a Szombathely mezőváros későfeudalizmus-kori történetének feltárására irányuló célirányos vizsgálatok már csaknem két évtizeddel ezelőtt regisztrálták azt a tényt, hogy Vas megye székhelyének a 19. század utolsó két, valamint a 20. század első évtizedében bekövetkezett igen dinamikus fejlődése nem a város országos vasúthálózatba 1865-ben történt bekapcsolása következtében, és nem is a kiegyezés után megindult fellendülés nyomán kezdődött meg, hanem e folyamatok a 18. század végére és a 19. század elejére nyúlnak vissza. Ezek a munkák, továbbá az azóta megszületett tanulmányok egyrészt minden kétséget kizáróan bizonyították, hogy a Kőszeg és Szombathely között Vas megye gazdasági és kereskedelmi súlypontjának megszerzéséért folyó versengés az 1820-as évek végére egyértelműen az utóbbi javára dőlt el, másrészt tisztázták azt is, hogy Szombathely korábbi erőteljes fejlődése az 1830-as és az 1840-es években nem csak hogy nem torpant meg, hanem még újabb lendületet is vett.¹

Az alábbiakban e meglehetősen bonyolult és soktényezős folyamat árnyaltabb bemutatásához és pontosabb megértéséhez kívánunk hozzájárulni két időmetszetben elvégzett vizsgálatunkkal: egyfelől az 1828. évi országos összeírás szombathelyi adatainak, másfelől pedig egy 1847-ben, eredendően más célból lebonyolított, Vas megye jelentős részére – benne Szombathelyre és Kőszegre is – kiterjedő, széleskörű, statisztikai, népességi, kereskedelmi, termelési, áru- és terményforgalmi adatgyűjtés elemzésével, a levéltári források mellett nem mellőzve természetesen a már nyomtatásban megjelent és hasznosítható szakirodalmat sem.

A KERESKEDELEM FELTÉTELEI ÉS SZEREPLŐI SZOMBATHELYEN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN²

Az egykori virágzó római-kori kereskedőváros, Savaria helyén létrejött település földesurától, Hédervári János győri püspöktől 1407. szeptember 10-én kapott szabadalomlevelet, amelyet későbbi földesurai, majd a 16. és 17. században több

* E dolgozat a *Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében* című Ph.D. disszertáció (Tilcsik 2001) alapján készült.

1 Bácskai–Nagy 1984; Bácskai 1988; Tilcsik 1982; Tilcsik 2000; Tilcsik 2001.

2 Az e fejezetben kényszerűségből csak felületesen és érintőlegesen tárgyalt kérdéseket részletesen vizsgálja: Tilcsik 2001: 7–212.

uralkodó is megerősített, sőt utóbbiak több, jelentős privilégiumot – így vámmentességet és vásártartási jogot – is adományoztak a mezővárosnak. A török veszély miatt 1578-ban a vasvári káptalant Szombathelyre telepítették át, és a 16. század végétől a mezőváros lett Vas megye székhelye, amely már a 17. század első felétől nem csak Nyugat-Magyarország, hanem az egész Dunántúl egyik kereskedelmi központja volt. Életében hosszú távra is meghatározó súlyú eseményt jelentett, hogy 1777-ben püspöki székhellyé, és ezzel a világi mellett egyház-igazgatási központtá is vált. Ettől kezdve ugyanis Szombathely funkciója és jelentősége alapvetően változott és növekedett meg, hiszen feladat- és hatásköre immáron messze túlterjedt a vármegye határain. Az igen fejlett és differenciált hivatalszervezettel rendelkező privilegizált püspöki mezőváros a 18. század végén sikertelenül kísérelte meg a szabad királyi város rang elnyerését.

Vizsgálataink egyértelműen és adatszerűen bizonyították, hogy a 19. század első felében – amellett, hogy a törvények, valamint a kormányzervek és Vas megye kereskedelemmel kapcsolatos rendelkezéseinek, határozatainak és statútumaiknak betartása természetesen kötelező volt a település és lakói számára – Szombathely kereskedelmi életét érintő csaknem minden kérdés, így az országos vásárok napjainak kijelölésétől kezdve, a kereskedelmi tevékenységgel összefüggő panaszok orvoslásán, valamint a kereskedési és boltnyitási jog megadásán át, az azokért fizetendő összegek és a piac rendjének meghatározásán keresztül, a spekulációs célú felvásárlások megakadályozásáig a városi közgyűlés és a tanácsülés hatáskörébe tartozott.

A szombathelyi közgyűlés és tanácsülés a 19. század első felében lényegében sikeresen akadályozta meg a limitált áraktól és a szabályos mértékektől való gyakori eltéréseket, ugyanakkor az országos és hetivásárokon, valamint azokat megelőzően a városban gyakran tapasztalt spekulációs célú gabona- és élelmiszerfelvásárlás elleni, szinte állandó küzdelme már kevésbé volt eredményes. Hasonlóan sok gondot jelentett a város vezetőinek a vásár- és ünnepnapokon való árusítás, ám folyamatos törekvéseik ellenére sem tudták megakadályozni, hogy nemegyszer vásár- és ünnepnapokon a kofák a piacon gyümölcsöt és zöldséget áruljanak, továbbá, hogy a piacon lévő boltokat tulajdonosaik vagy bérlőik – nyilvánvalóan a megfelelő bevétel reményében – nyitva tartásák.

Kereskedőinek panasza nyomán, az 1820-as és az 1830-as években Szombathely igyekezett elérni, hogy II. Mátyás 1613. január 28-án kelt szabadalomlevelének – amely a mezőváros polgárai számára vámmentességet adományozott – tartalma érvényre jusson. A hosszú jogvita zárásaként, a Helytartótanács egy 1838-ban kelt leirata arról tájékoztatta a várost, hogy polgárai csak a személyes használatukra szolgáló árukat és termékeket vihetik át az országhatáron vámmentesen, ami nyilvánvalóan jelentős károkat és pozícióvesztést okozott a külföldön tevékenykedő szombathelyi kereskedőknek.

Szombathely közgyűlése és tanácsulése a 19. század első felében a kereskedelemmel kapcsolatos általános és egyedi döntéseik meghozatalánál nyilvánvaló okokból a mezőváros és lakóinak jogait és érdekeit igyekeztek védeni, és ha valamely ügy

kapcsán az egyéni és a kollektív érdekek kerültek egymással szembe, akkor szinte minden esetben a többség számára kedvező határozat született. Ugyanakkor azonban többször előfordult az is, hogy figyelmen kívül hagyták a szélesebb vásárlóközönség általános érdekeit, és – az érvényes előírásokra, valamint a jogszokásra hivatkozva – a helyi kereskedők gazdasági szempontjait részesítették előnyben.

Az általunk vizsgált korszakban a városi tanács vagy a közgyűlés talán leggyakrabban a nem helybeli illetőségű személyek kereskedésével összefüggő ügyekkel kényszerült foglalkozni. Ezek során – nem kevéssé a szombathelyi kereskedők jogait és érdekeit érvényesítendő – a városban folytatható kereskedelemre vonatkozó írott és íratlan szabályoktól még olyan esetekben sem volt hajlandó a közgyűlés vagy a tanácsülés eltérni, ha az egyébként kisebb-nagyobb bevételt hozott volna a város pénztárába. Szombathely döntéshozói a kereskedési és boltnyitási engedélyek kiadásánál vagy visszautasításánál figyelemmel voltak arra, hogy annyi és csak annyi kereskedő rendelkezzen engedéllyel, amennyi a lakosság igényeit ki tudja elégiteni, és egyszersmind amennyi a kereskedésből tisztességesen meg is tud élni.

A Piac téren álló városház földszintjén lévő és jelentős forgalmat lebonyolító boltokat, valamint az ugyancsak ott működő kávéházat, majd vendégfogadót Szombathely város a 19. század első felében mindvégig árendába adta. A licitáción történt bérbeadás körülményeinek és eseményeinek vizsgálata azt mutatja, hogy a mezőváros – a nyilvánvaló bevételszerzésen túl – konzekvensen arra törekedett, hogy az egyes boltokat, valamint a vendéglőt lehetőleg hosszabb távon keresztül egy-egy kereskedő ill. vendéglős árendálja, amely mind a bérlő, mind pedig a város és lakói számára egyaránt érdemi haszonnal járt.

Hasonlóképpen árveréseken értékesítette a mezőváros az erdeiben termett gubacs leszedésének jogát, amely iránt már a 19. század elejétől a helyben és a település környékén élő zsidók folyamatosan nagy érdeklődést tanúsítottak. E zsidók és a városban élő kereskedők mellett több olyan kézműves is bérbe vette a városi erdőkben termett gubacs leszedésének jogát, akiknek szakmája – csizmadia, tímár – kapcsolódott a gubacs felhasználásához. A licitációk eseményei és az azok nyomán megszületett bérleti szerződések vizsgálata alapján elmondható, hogy kiváltképpen jó gubacstermés esetén gyakran történt meg, hogy a bérleti jogot nem egy, hanem több személy vette bérbe, és több olyan év is volt, amikor zsidó és nem zsidó személyek közösen szereztek meg a bérleti jogot.

A mezőváros kereskedelmi életében, különösen pedig a piac üzemszerű működtetésében kulcsfontosságú szerepet betöltő vásárbíró a 19. század első felében nem az évente áprilisban esedékes városi tisztújító közgyűlésen választották meg, hanem e funkciót és vele együtt a piaci helypénzek beszedésének jogát szintén licitáción, legtöbbször három évre bérbe adták. A vizsgált korszak első három évtizedében egy-egy személy többnyire hosszabb ideig és folyamatosan vállalkozott a poszt betöltésére, 1833 után azonban az aktuális bérleti idő letelte után általában új vásárbíró kezdte meg működését Vas megye székhelyén. Feltűnő jelenségként regisztráltuk, hogy a 19. század első felében a vásárbíróságot árverésen megszerzett személyek mindegyike eredeti foglalkozására nézve iparúzó volt. Ez azt

sugallja, hogy a vizsgált időszakban Szombathely mezőváros kézműveseinek bizonyos része nem, vagy nem megfelelő szinten tudott eredeti foglalkozásából megélni, és ennek nyomán vállalkozott arra, hogy iparúzó tevékenységéből adódó jövedelmét kiegészítse vagy azokat esetleg teljesen más, a kereskedelemről származó bevételekkel cserélje fel.

Az évente 104 heti- és 5 országos vásár³ helyszínéül szolgáló szombathelyi piac korszakunkban egy viszonylag jól szervezett és üzemszerűen, a városház alatt lévő városi tulajdonban lévő, bérbeadott boltokkal szorosan együttműködő piac volt. A város életét irányító testületeknek a piaci jövedelmeket bérbevevő vásárbírók révén ellenőrzési és szinte naprakész beavatkozási lehetőségük volt a piac életébe, amellyel folyamatosan éltek is, elsősorban annak érdekében, hogy az általuk kiadott különféle határozatoknak érvényt szerezzenek. A 19. század első felében a város fórumaihoz a limitált árakkal, vagy a használatos mértékek hitelességével kapcsolatosan viszonylag nem nagyszámú panasz érkezett, miközben szinte permanens feladatot jelentett a spekulációs célú – elsősorban a gabonaneműeket, a zöldségféléket és a gyümölcsöket érintő – terményfelvásárlás, valamint a vásár- és ünnepnapokon árusítók elleni küzdelem, de leginkább az 1820-as évektől kezdődően a piac zsúfoltsága. Utóbbi annak ellenére jelentkező gond volt, hogy a Szombathelyen 1817. április 27-én lezajlott óriási tűzvész – amely a Piac téren is komoly pusztítást okozott – után a város felszámolta ill. nem engedte újraépíteni a korábban ott álló apró boltokat. A zsúfoltság csökkentése érdekében, az országos vásárok alkalmával a Piac téren mellett a Megyetéren lévő ún. kispiac területét is igénybe vették a sátrak elhelyezésére, a gabona-, a bor- és a sószállító szekereknek pedig a téren kívül kerestek megfelelő helyet. Előbb a marha-, majd pedig később a sertéspiacot is kitelepítették a szombathelyi piactérről, ám mindezek ellenére a piacon árusító kereskedők az 1830-as és az 1840-es években sokszor fordultak sátraik elhelyezése miatti panaszukkal a város közgyűléséhez vagy tanácsüléséhez. Ezek nyomán Szombathely város 1843-ban a piacon egy, a korábbiakhoz képest némileg módosított helyfoglalási rendet vezetett be, amely azonban nem szüntette meg a zsúfoltságot, és ez már egyértelműen jelezte azt a tényt, hogy a rendelkezésre álló terület korszakunk végén már elégtelennek bizonyult egy nagyforgalmú, a megye- és az országhatárokon túlról is sűrűn látogatott országos vásár lebonyolításához.

A szombathelyi kereskedők számában a 19. század folyamán bekövetkezett változásokra irányuló vizsgálatunkat erősen megnehezítette, hogy a rendelkezésre álló, amúgy is kevés számú összeírás csaknem mindegyike más-más célból, és ennek alapján eltérő tartalommal készült. A nehézségek ellenére annyit kétségtelenül sikerült megállapítanunk, hogy Szombathelyen az 1820-as évek végétől 1848-ig kiváltképp a bor-, a gabona-, a gyapjú- és a gubacs-, továbbá a liszt- és a boltos kereskedők száma emelkedett igen dinamikus és látványosan.

3 A vizsgált korszakban Szombathelyen kedd és péntek volt a hetivásárok napja, míg az országos vásárokat farsang napján (a húsvét előtti hetedik vasárnapot követő kedden, azaz húshagyókedden), Szent György napján (április 24-én), Szentháromság napján (pünkösd utáni első vasárnap), Kisasszony napján (szeptember 8-án) és Szent András napján (november 30-án) tartották.

Az 1830-as években bekövetkezett gyors számszerű növekedésük is közrejátszott abban, hogy a helybeli boltosok 1836-ban egy kereskedőtársaság megalapításának igényével fordultak Szombathely város tanácsához, ám e törekvés – a város támogatása ellenére – végül sikertelen maradt.

Elemzésünk azt is feltárta, hogy a 19. század első felének túlnyomó részében a szombathelyi kereskedők társadalma nem elsősorban a gazdag nagykereskedők, hanem sokkal inkább a bolti kereskedők, a fűszeresek és a rövidárusok társadalma volt, ám mellettük az 1840-es évek elejétől kezdődően egyre több nagy-, főként gabonával, borral, gubaccsal és gyapjúval kereskedő személy élt és működött Szombathelyen.

További, elmélyült kutatásokat igénylő adataink azt igazolják, hogy a vizsgált korszakban Szombathely püspöki mezőváros kereskedői a környékbeli jelentősebb piaci központok – így Sopron, Pozsony, Győr, Pápa, Veszprém, Nagykanizsa, Zalaegerszeg, Körmend és Rohonc – mellett, olyan távolabbi települések kereskedőivel és piacaival álltak közvetlen és rendszeres kapcsolatban, mint Bécs, Pozsony, Nagyszombat, Prága, Grác, Trieszt, Ptuj, Zágráb és Csáktornya.

Vizsgálataink alapján elmondható, hogy Szombathelyen a 19. század első felében sok személy, elsősorban az iparúzással foglalkozók egy bizonyos – kellő forrásanyag hiányában nem meghatározható – része „mellékállásban” kereskedést is folytatott, és gyakran előfordult, hogy valaki nem kereskedőként vagy kalmárként kezdte pályafutását, hogy azután fokozatosan feladva eredeti foglalkozását, kereskedővé váljon. Az ilyen típusú foglalkozásváltásra a szükséges anyagiak okán Szombathely püspöki mezővárosban elsősorban, sőt csaknem kizárólag a kézművesek gondolhattak.

Egy ilyen, iparosból kereskedővé, csizmadiából gabona- és gubacskereskedővé lett személy volt Horváth József, aki mezővárosi léptékkal nézve kivételes, sőt regényes pályát futott be. A szomszédos Sopron megyében született Horváth az 1810-es évek közepén telepedett le Vas megye székhelyén, majd házassága révén kedvező anyagi körülmények közé került, és fokozatosan felhagyva eredeti szakmájával kereskedő lett. Miközben ügyesen és eredményesen alkalmazkodott az adott idő és hely által kínált lehetőségekhez és körülményekhez, egy figyelemreméltóan gyors közhivatali pályát befutva, csaknem Szombathely város bírója lett. Tevékenysége nyomán, a Szombathelyről Budapestre költözött gyermekei és unokái már egy minden tekintetben alapvetően más közegben és világban, egy gyorsan formálódó és változó nagyvárosban, apjukétól és nagyapjukétól merőben eltérő gazdasági, társadalmi és kulturális feltételek között, az ország legszűkebb politikai és szellemi elitjének tagjaként élhették le életüket.⁴

4 Horváth József (1793–1872) legidősebb fia, Boldizsár (1822–1898) kiváló jogász, országgyűlési képviselő, a kiegyezés utáni első igazságügy-miniszter (1867–1871), Deák Ferenc híve és közeli barátja volt. Horváth Boldizsár fia, Jenő (1849–1911) a Budapesti Királyi Tábla tanácselnöke lett, három leánya – Gizella (1853–1919), Emília (1855–1918) és Irma (1860–1915) – pedig a politikai és szellemi élet olyan kiválóságainak feleségei lettek, mint Eötvös Loránd (1848–1919), Láng Lajos (1849–1918), közigazdász, egyetemi tanár, a képviselőház alelnöke ill. Radisics Jenő (1856–1917), az Országos Iparművészeti Múzeum igazgatója. Horváth József leánya, Anna (1823–?) gyermekei

A Szombathely város kereskedelmi életében a 19. század első felében jelentős és fokozatosan mind nagyobb szerepet játszott zsidóságra irányuló kutatásaink egyértelműen azt mutatják, hogy a mezőváros 1840-ig kifejezetten ambivalens módon viszonyult az izraelitákhoz. Egyrészt az 1840:29.tc.⁵ életbelépése előtt minden lehetséges módon arra törekedett, hogy megakadályozza a városban élő három zsidó család számának növekedését, ugyanakkor a zsidók által lebonyolított kereskedelemre és az abból származó különféle bevételekre, a helypénzre és az ún. hauzertaksára igényt tartott. Ennek eredményeként, a 19. század első négy évtizedében – miközben a szomszédos településeken, valamint a Rohoncon és Szalónakon élő izraeliták intenzíven vették ki részüket a városban folyó kereskedelemről – lényegében változatlan maradt a Szombathelyen élő zsidók száma. Az 1840:29.tc. megszületését követően rohamléptekkel – a város lakosságának amúgyis jelentős emelkedését messze meghaladó ütemben – növekedett a városban letelepedett izraeliták száma, és adataink szerint túlnyomó többségük – néhány gabona-, bor-, bőr-, gubacs-, gyapjúkereskedéssel foglalkozó kereskedő mellett – bolti, piacozó és házalókereskedéssel foglalkozott. Minden kétséget kizáróan a Szombathelyen élő zsidóság számában 1840 és 1848 között bekövetkezett ugrásszerű növekedés volt az egyik kiváltó oka az 1848. április 4-én lejátszódott heves zsidóellenes megmozdulásnak, majd pedig a másnap lezajlott városi népgyűlésen megszületett dicstelen határozatoknak.⁶

közül Márkus István (1847–1880), országgyűlési képviselő és igazságügy-minisztériumi államtitkár, Márkus József (1852–1915) 1897-től 1906-ig Budapest főpolgármestere, 1898-tól a főrendi ház tagja, Márkus Emília (1860–1949) pedig korának egyik legnevesebb színésznője volt (Horváth József és családja felemelkedéséről lásd Tilcsik 1999).

5 Az 1840:29.tc. alapvető előremutató változást hozott a magyarországi zsidóság életében azzal, hogy a Magyarországon született izraeliták számára lehetővé tette, hogy – amennyiben magaviseletük ellen kifogás nem merül fel – az országban bárhol letelepedjenek és lakjanak, szabadon kereskedjenek, gyárat alapítsanak, ipart üzzenek, és gyermekeiket taníttathassák (Magyar törvénytár 1836–1868: 175–176).

6 Ezt támasztják alá az 1848. április 5-i népgyűlés eseményeit rögzítő jegyzőkönyvi bejegyzés első mondatai, amelyekre – Bernstein Bélát, valamint Mayer Lászlót és Varga Nórát leszámítva – a kérdéskör eddigi kutatói nem tudni mi okból, de nem figyeltek fel eléggé, pontosabban nem értelmezték azokat: „A zsidó néposztály iránt a nép kebelében régóta élő ellenszenv, sőt gyűlölet, melyet az 1840:29. t. c., ugy a zsidók vallási és társadalmi külön szokásaik, s ingerlő önviseletük napról napra emeltebb fokra csigázott, tegnap dühöngő rombolásban tört ki, melynek gátot emelni sem egyeseknek, sem a hatóságnak erejében nem állott. Az ideiglenes nemzeti örsereg is a részes mozgalmakat csak csillapítani volt képes, de megakadályozni vagy elfojtani nem sikerült, mert a kedélyek bellázadása ellen küldő semmi, vagy csak igen csekély befolyással bír.” (Vas Megyei Levéltár (=VaML) Szombathely város közönségének és tanácsának iratai. Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek. 1127/1847–1848.)

1848. április 4-én a korai este órákban a szombathelyi ideiglenes nemzetőrség néhány tagja egyfelől feldúlta és kirabolta a Szombathelyvel gyakorlatilag egybeépült, Batthyány Fülöp herceg tulajdonában lévő, Szőkeföldre nevű kúria területén álló zsinagógát, másrészt feltörték egy zsidó személy tulajdonában lévő, szintűgy Szőkeföldén álló pincét és az abban talált bort kifolyatták. Emellett ugyancsak Szőkeföldén feldúltak egy zsidó tulajdonban lévő lakást és egy mézárszékét, továbbá betörték Batthyány Fülöp sörházának ablakait. A másnap, április 5-én megtartott szombathelyi népgyűlés pedig többségi határozattal három, kifejezetten zsidóellenes döntést hozott: egyrészt elrendelték, hogy Szombathelyről és a három szomszédos településről – Szentmártonból, Óperintből és Szőkeföldéről – a zsidó személyeket 1848. április 24-ig el kell távolítani, másrészt a Szombathelyen házzal vagy telekkel rendelkezőknek előírták, hogy 1000 pengőforint lefizetésének terhe mellett kötelezzék magukat, hogy 1848. április 24. után házaikba vagy telkeikre

Szombathely kereskedelmi szerepe és jelentősége az 1828. évi országos összeírás tükrében

A kereskedők számbavételére korszakunkból származó legjelentősebb forrás az 1828. évi országos összeírás ill. annak Szombathelyen 1832-ben végrehajtott rektifikációja során keletkezett tabella, amely többé-kevésbé megbízható és jól használható adatokat tartalmaz. Ezek szerint Szombathelyen és a szomszédos Szőkeföldén 28 kereskedőt – 6 mercatort és 22 questort – vettek fel a tabellába,⁷ akik közül csupán 6 rendelkezett segéddel: 4 kereskedő egy, 1 két, 1 pedig három segédet alkalmazott.⁸ A kereskedelmi ágak szerint e 28 személy az 1. táblázat szerint oszlott meg.

A 28 személyből 23 – közöttük 2 zsidó – élt Szombathelyen és 5 Szőkeföldén, akik mindannyian Mózes vallásúak voltak. A 7 zsidó közül 1 borral, gabonával és gubaccsal, 2 gyapjával és gubaccsal kereskedett, 4 pedig vegyeskereskedő volt.

A „mercator” rovatban összeírt 6 személy között 2 patikus és 4 vegyeskereskedő volt,⁹ és vizsgálataink igazolták azt, a Bácskai Vera és Nagy Lajos által rögzített tényt, hogy a mercator–questor elhatárolást ill. besorolást formális jegyek alapján, és korántsem következetesen végezték el.¹⁰

Ismeretes, hogy az 1828. évi országos összeírás során a kereskedőket vagyoni helyzetük alapján – de sajnos erre vonatkozó egységes utasítás hiányában,

lakónak vagy haszonbérelőnek zsidó személyt nem fogadnak be, és az érvényben lévő ilyen szerződéseket Szent György napig felmondják, harmadrészt pedig eltiltották az izraelitákat attól, hogy Szombathelyen, Szentmártonban és Óperintben házaljanak. E határozatokat azután csak Szombathely város 1848. április 24-i rendkívüli közgyűlésén semmisítették meg, azt követően, hogy Csány László és Széll József, Vas megye alispánja bemutaták a királyi biztosokká történt kinevezésükről szóló, a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány által 1848. április 10-én kiállított megbízólevelüket, továbbá a MOIB és az első független felelős kormány 1848. április 17-én kelt rendeleteit, amelyek egyrészt szigorúan megtiltották a zsidók elleni törvénytelen akciókat, másrészt kilátásba helyezték a zsidók ellen izgató személyek felelősségre vonását. Az 1848. április 4-én Szombathelyen lejátszódott zsidóellenes megmozdulásokra, azok kivizsgálására, a főkolompások megbüntetésére, továbbá az április 5-i népgyűlés eseményeire és következményeire lásd: Bernstein 1998: 112–115; Kárpáti 1894: 223–226; Mayer–Varga 1999; Ö. Kovács 1985: 266–267; Simon 1984: 106–107; Simon 1984/a: 120–127.

7 VaML Vas vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások. Az 1828. évi országos összeírás. Szombathely és Szőkeföld rektifikált tabellája 1832 (= Oö. Szombathely 1828–1832).

A szombathelyi kereskedőkre vonatkozó adataink némileg, de nem lényegileg eltérnek a Bácskai Vera és Nagy Lajos által használtaktól. Nekik ugyanis csak az 1828. évi országos összeírás eredeti tabelláit és megýenként összesítõ adatait volt módjuk használni, és így nem álltak rendelkezésükre az 1832-ben elvégzett rektifikáció során, Szombathelyen és Batthyány Fülöp herceg szomszédos, szőkeföldi kúriájában felvett adatok. Az 1828-ban elvégzett eredeti adatfelvétel Szombathelyen és Szőkeföldén 14 mercatort, azaz boltban, és 10 questort, vagyis nem boltban árusító, mindösszesen tehát 24 kereskedőt talált (Bácskai–Nagy 1984: 34). Ugyancsak az összeírás nem rektifikált adatait használta H. Pálfy Ilona (H. Pálfy 1937) és Kiss Mária (Kiss 1966: 10, 16–17, 19, 84–85, 87, 97–99, 124, 125, 154; Kiss 1976: 132–133) is.

8 VaML Oö. Szombathely 1828–1832.

9 VaML Oö. Szombathely 1828–1832.

10 Bácskai–Nagy 1984: 35.

Az 1828. évi országos összeírás során több szabad királyi városban és mezővárosban felvett táblákat feldolgozva, a „mercator” és a „questor” kategóriák tartalmára, továbbá a reformkori kereskedők típusaira vonatkozóan Eperjessy Géza közölt hasznos adatokat és tett figyelemreméltó megállapításokat. Lásd: Eperjessy 1990: 57–67, 90.

1. táblázat. A szombathelyi és a szőkeföldi kereskedők kereskedési ág szerint 1828-ban

Kereskedelmi ág	Fő
Borkereskedő	1
Bor- és gabonakereskedő	2
Bor-, gabona-, gubacs- és tollkereskedő	1
Bőrkereskedő	1
Fűszerkereskedő	1
Gubacskereskedő	1
Gubacs- és gyapjúkereskedő	2
Gyógyszerész	2
Posztókereskedő	1
Posztó-, rövid- és divatáru-kereskedő	1
Rövidáru-kereskedő	2
Vaskereskedő	2
Vegyeskereskedő	11
<i>Összesen</i>	28

meglehetősen eltérő szempontok szerint – osztályozták.¹¹ Vas megyében a rektifikáció során a kereskedők tőke alapú osztályozását alkalmazták, mégpedig oly módon, hogy 10 osztályt alakítottak ki. Ennek megfelelően, az összeírt 6 mercatort és 22 questort – kettőt ugyan csekély jövedelme és vagyona miatt nem soroltak be – a következők szerint osztályozták:

2. táblázat. A szombathelyi és a szőkeföldi kereskedők tőkéjük nagysága szerint 1828-ban

Osztály	Tőke [pengőforint]	Fő
II.	50.000 –	1
IV.	20.000 – 29.999	1
V.	15.000 – 19.999	1
VI.	10.000 – 14.999	4
VII.	3000 – 9999	8
VIII.	2000 – 2999	3
IX.	1000 – 1999	5
X.	0 – 999	3
–		2
<i>Összesen</i>		28

11 Bácskai–Nagy 1984: 35–37.

A reformkori kereskedők vagyoni állapotára lásd Eperjessy 1990: 67–76, 91.

A II. osztályba sorolt Győri Ferenc borkereskedő volt, és az összeírás szerint saját, 5 szobából, 1 konyhából, 2 kamrából, emeletes istállóból – amelyben 6 tehenet, valamint 2–2 lovat és sertést tartott – és 1 nagy pincéből álló háza mellett, 80 pozsonyi mérő¹² szántót, 3 pozsonyi mérő rétet, 1 pozsonyi mérő szőlőt és ½ pozsonyi mérő erdőt mondhatott magáénak. Győrit a város leggazdagabb kereskedőjének tartották, aki saját bevallása szerint 50.000 pengőforint tőkével rendelkezett. A fenti lista második helyén álló, IV. osztályúnak minősített Grünwald Sáer mindennel, de leginkább borral, gabonával, gubaccsal és tollal kereskedett, és kereskedésének tőkéjét 20.000 pengőforintra becsülték. Az V. osztályba sorolt Zanelli Ferenc fűszerkereskedéssel foglalkozott, és 15.000 pengőforint tőkéje volt. Egyemeletes, 8 szobából, 1 konyhából, 1 istállóból, 1 kamrából, 1 raktárból és 2 pincéből álló házát nemes feleségével lakta.

Győri Ferenc, Grünwald Sáer és Zanelli Ferenc, azaz a három leginkább tőkeerős kereskedő szombathelyi illetőségű volt, és mindhármukat questorként írták össze.

A VI. osztályba sorolt 4 személy közül 1 bor-, 1 bor és gabona-, 1–1 pedig posztó- ill. gubacs- és gyapjúkereskedő volt. Mindannyian questorok voltak, és közülük az első három Szombathelyen élt, míg az utóbbi, Perl Benedek, Szőkeföldön lakó zsidó 10.000 pengőforint tőkével bírt. A 3 szombathelyi közül 2 – a bor- és gabona-, valamint a posztókereskedő – saját házzal, előbbi emellett 6 pozsonyi mérő szőlővel is rendelkezett, míg a posztókereskedő 1 segédet foglalkoztatott.

A VII. osztályba 1 bőr-, 1 gubacs-, 1 rövidáru-, 1 vas- és 2 vegyeskereskedő, továbbá a 2 patikus került. Utóbbiakat a mercatorok, a többi 6 személyt a questorok közé sorolták. Érdekességként mondjuk el, hogy e 8 kereskedő – akik egyébként mindannyian Szombathelyen laktak – közül csak a vegyeskereskedő és az egyik patikus nem rendelkezett saját házzal, ugyanakkor a gubacskereskedő és a rövidáru-kereskedő 1–1 pozsonyi mérő, a vas- és a vegyeskereskedő pedig 1½ –1½ pozsonyi mérő erdőt, utóbbi emellett 20 pozsonyi mérő szántót is magáénak mondhatott. A VII. osztályú kereskedők közül külön kiemelés érdemel a bőrkereskedő Schenk Ferenc, aki foglalkozására nézve iparúzó, mégpedig tobákos volt, és emellett foglalkozott kereskedéssel is. Schenk háza 4 szobából, 1 konyhából, 1 kamrából, 1 műhelyből, 1 raktárból és 2 istállóból – amelyben 3 tehenet, 4 lovat és 3 sertést tartott – állt, és mezővárosi szinten jelentősnek tekinthető vagyonát 40 pozsonyi mérő szántó, 7 pozsonyi mérő szőlő és 7 pozsonyi mérő erdő tette teljessé.

A 3 VIII. osztályúnak minősített kereskedőből 2 vegyes-, 1 pedig gubacs- és gyapjúkereskedő volt. Előbbiek Szombathelyen, utóbbi – névszerint Grünwald Fülöp zsidó – pedig Szőkeföldön lakott, és mindhármuk neve mellett a „questor” rovatba került bejegyzés. Saját házzal csak az egyik vegyeskereskedő rendelkezett.

A IX. osztályba sorolt kereskedők – 3 questor és 2 mercator – közül 1 posztó-, rövid- és divatáru-, 1 rövidáru-, 1 vas- és 2 vegyeskereskedő volt, akik közül csak az egyik vegyeskereskedő, Grünwald Nathan nem élt Szombathelyen.

12 Területmérték. 1 pozsonyi mérő = 600 ööl. 1 ööl = 3,5996 m². 1 pozsonyi mérő = 2159,76 m² (Bogdán 1990: 408, 583, 585).

Csupán a rövidáru- és a vaskereskedő lakott saját házában, és emellett előbbi $\frac{2}{3}$ pozsonyi mérő szántót és 1 pozsonyi mérő erdőt, utóbbi $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő szőlőt és $\frac{1}{2}$ pozsonyi mérő erdőt mondhatott magáénak.

A X. osztályú kereskedők mindegyike vegyeskereskedést folytatott, és mindannyian Szombathelyen éltek. Közülük 1 „questor”, 2 pedig „mercator” minősítést kapott, és hármuk közül csak az utóbbiak egyike rendelkezett saját házzal, más ingatlannal viszont egyikük sem.

A rossz anyagi helyzete miatt osztályba nem sorolt, questorként összeírt 2 zsidó vegyeskereskedő Szőkeföldén lakott, és egyikük sem rendelkezett semmiféle saját ingatlannal.¹³

Az 1828. évi országos összeírás teljes magyarországi iratanyagát feldolgozó Bácskai Vera és Nagy Lajos kutatásaiból tudjuk, hogy Szombathely az általuk vizsgált időszakban a tiszta vonzáskörzetének – azaz annak a területnek, amelyen lévő települések a mezővárost kizárólagos piachelyüknek vallották – népessége 36.019 volt, megosztott körzetében – vagyis azon a területen, amelynek településeinek lakói Szombathely mellett más piachelyeket is felkerestek – pedig 98.268 személy élt. Összehasonlításként közöljük, hogy Sopron tiszta körzetének népessége 123.267, megosztott körzetének népessége 35.370, Körmendé 37.787 és 61.813, Kőszeg pedig 9662 és 32.689 volt. Ezen adatok alapján az országos rangsorban Sopronnak a tiszta körzet lélekszámát tekintve a 11., a megosztott körzet lakosságát tekintve a 65., Körmendnek mindkét rangsorban a 32., Szombathelynek a 35. és a 14., Kőszegnek pedig csak a 85. ill. a 74. hely jutott.¹⁴ A piacközponti funkció alapján Szombathely és Kőszeg is a legfejlettebb hazai településeket – benne a Sopront is – magában foglaló, I. kategóriát követő, erős piacközponti funkciókkal rendelkező települések közé tartozott. A püspöki mezőváros az országos rangsorban a 29. helyet, a szabad királyi város pedig a 41. helyet foglalta el. Utóbbit egyébként – igaz csupán egy hellyel, de – Körmend is megelőzte.¹⁵ Szombathely kettős – azaz regionális és a regionálison túlnyúló – szerepkörű, Kőszeg pedig régióntúlnyúló szerepkörű központ volt.¹⁶

Szombathely belső fejlettségét tekintve, kategóriáján belül a fejlett települések egyik legjelentősebbike volt, amely e fejlettségnek megfelelő tiszta és megosztott körzettel rendelkezett. Megosztott vonzáskörzetében csaknem háromszor annyian éltek (98.268 fő), mint tiszta vonzáskörzetében (36.019 fő).

Kőszeg az igen fejlett központok közé tartozott, amelynek megosztott körzetében élő népesség (32.689 fő) három és félszerese volt a tiszta körzet népességének (9.662 fő). A régióntúlnyúló jelentősége mellett regionális szerepköre mégsem növekedett érdemlegesen, amely egyrészt a határ közelsége miatti külföldi konkurencia, másrészt a nyugat-dunántúli piaci központok és alközpontok – min-

13 VaML Oö. Szombathely 1828–1832.

14 Bácskai–Nagy 1984: 45–48, 49–51; Bácskai 1988: 198–199.

15 Bácskai–Nagy 1984: 122–125.

16 Bácskai–Nagy 1984: 320.

denekelőtt a nálánál jóval nagyobb tiszta körzetet magáénak mondható Szombathely és Körmend – megerősödésének következménye volt.¹⁷

Szombathely püspöki mezővárosban és tiszta vonzáskörzetében az egy főre eső szántó nagysága 1,6 hold¹⁸ volt, és egy holdra jutó tiszta jövedelem elérte a 2,9 forintot. Ugyanakkor Szombathely megosztott vonzáskörzetében egy főre 1,3 hold szántóterület jutott, mely adatok alapján Szombathely tiszta és megosztott vonzáskörzete a gabonafelesleggel rendelkező területek közé tartozott. Kőszeg e tekintetben szerényebb mutatókkal dicsekedhetett, hiszen a szabad királyi városban és tiszta körzetében 0,9 hold, megosztott körzetében 1,4 hold jutott egy személyre, és az egy holdra eső jövedelem 2,7 forint volt, melynek alapján a város tiszta és megosztott körzetét az önellátó körzetek közé sorolták.¹⁹

1828-ban Szombathelyen 457 iparűzőt írtak össze, akik az összlakosság 11,80%-át tették ki. A kézművesek közül 235 rendelkezett mesteri oklevéllel, s közülük 145 (61,70%) alkalmazott legalább egy legényt, akik száma mindösszesen 222 volt. Összehasonlításként mondjuk el, hogy a Kőszegen kitöltött tabella 882 iparűzőt – ez az összlakosság 15,26%-a volt –, 585 – közöttük 176 legényt tartó – mestert és 297 legényt regisztrált. A szükségszerű összehasonlítás során azonnal szembeszökő, hogy miközben Kőszegen lényegesen magasabb volt a kézművesek száma, mint Szombathelyen, a többi adat nem mutat lényegi különbséget. Annál inkább eltérést tapasztalhatunk, ha a két település tiszta körzetében összeírt iparűzőket, mestereket és legényeket vesszük szemügyre. Szombathely tiszta vonzáskörzetében 137 kézművest, mégpedig 105 – közöttük 24 legényt tartó – mestert és 32 legényt, Kőszegében pedig 42 iparűzőt, 41 – közöttük csupán 1 legényt tartó – mestert és mindössze 1 legényt találtak az összeírók.²⁰ Ugyanakkor Kőszeg enyhe fölényben volt a mesterségek és a speciális – vagyis a jelentős központokra jellemző – mesterségek számát tekintve, hiszen ott 72 mesterséget és 25 speciális mesterséget üztek, a szombathelyi 57-tel és 13-mal szemben.²¹

Szombathelyen 1828-ban 28,²² tiszta körzetében 5,²³ Kőszegen 52 kereskedő élt,²⁴ ugyanakkor a szabad királyi város tiszta körzetében egyetlen egy kereskedőt sem írtak össze.²⁵ A szombathelyi kereskedők közül 6 alkalmazott segédet: 4 egyet,

17 Bácskai-Nagy 1984: 140, 141; Bácskai 1988: 198–199.

18 Területmérték. 1 hold = 2 pozsonyi mérő = 1200 □öl. 1 □öl = 3,5996 m². 1 hold = 4319,52 m² (Bogdán 1990: 294, 320, 408, 578, 585).

19 Bácskai-Nagy 1984: 266; Bácskai 1988: 202.

20 Bácskai-Nagy 1984: 167, 323, 324, 327, 328.

21 Bácskai-Nagy 1984: 206, 331, 333–337.

22 VaML Oö. Szombathely 1828–1832.

23 Bácskai-Nagy 1984: 338.

24 Eltérés van a Kőszegen élt kereskedők számát illetően a város 1828. évi országos összeírás során készült tabelláját alaposan feldolgozó Baraczka Istvánné, valamint Bácskai Vera és Nagy Lajos adatai között. Előbbi 52, utóbbiak 57 kereskedőt említenek. (Baraczka 1960: 97–98.; Bácskai-Nagy 1984: 339). Az eltérés abból adódik, hogy a táblázat szerint a mercatorok és a questorok összesített száma 57 volt, ám közöttük 5 olyan személy is akadt, akit mercatorként és questorként is összeírtak: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL) Regnicolaris levéltár. N 26 Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827. ordinata, 1828–1832. Kőszeg tabellája 1828 (továbbiakban: Oö. Kőszeg 1828).

25 Bácskai-Nagy 1984: 339.

1 kettőt, 1 pedig hármat,²⁶ míg a kőszegiek közül 5 kereskedő egy segédet, 1 pedig kettőt tartott, a többiek egyedül dolgoztak.²⁷ A 28 szombathelyi és szőkeföldi kereskedő közül 6-ot mercatorként, a többit pedig questorként írtak össze.²⁸ Kőszegen is nagyjából hasonló volt az arány, hiszen a szabad királyi város 52 kereskedője közül 14 személyt minősítettek mercatornak, 33-at questornak, 5 személy neve mellett pedig mindkét rovatba tett bejegyzést az összeíró.²⁹

Rendkívül figyelemreméltó jelenséget bizonyítanak azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy a piacközponti funkciót ellátó települések megosztott körzetén hány központ és alközpont osztozott, ill., hogy az adott piacközpontot hány központból ill. alközpontból látogatták. Szombathely megosztott körzetében 5 központ és 5 alközpont, Kőszegében csupán 2 központ volt található, és Vas megye székhelyének piacát 3 piaci alközpontból látogatták, a kőszegi piacokra viszont egyetlen központból vagy alközpontból sem érkezett senki.³⁰

Bácskai Vera és Nagy Lajos kutatásaik során a gazdasági jellegű piacközponti szerepkörök mellett az adott település nem gazdasági – igazgatási, jogszolgáltatási, katonai, oktatási, művelődési, forgalmi, egészségügyi és egyéb – funkcióit is vizsgálták, és azok adatait fel is használták. E tekintetben Szombathely és Kőszeg – Fehérvárral és Nagyszombattal együtt – holtversenyben az országos lista 17–20. helyét foglalták el.³¹

A nem kevesebb, mint 20 változóra irányuló és a faktoranalízis alkalmazásával végrehajtott elemzésük végeredményeként Bácskai Vera és Nagy Lajos elvégezte a magyarországi városhálózat hierarchikus rendjének felállítását és csoportosítását. Mindezek alapján Szombathely a másodrendű és kettős szerepkörű piacközpontok között kapott helyet, míg Kőszeg – elsősorban amiatt, hogy vásárait egyetlen piacközpont vagy alközpont lakói sem látogatták – a negyedrendű piacközpontok közé került.

Bácskai Vera továbbfolytatva és továbbfejlesztve Nagy Lajossal közösen elvégzett kutatásuk eredményeit, az 1828. évi országos összeírás összegyűjtött adatait immáron a klaszteranalízis alkalmazásával abból a megfontolásból dolgozta fel újólga, hogy a korábbi vizsgálat szubjektív elemeit kiküszöbölve, a piacközpontok és városok típusait a lehető legpontosabban határozza meg. Az 59 változó vizsgálata alapján a piacközpontokat 6 faktor szerinti 10 osztályba sorolta, mely besorolás kétségtelenül tovább finomította az első, még Nagy Lajossal közös vizsgálat eredményeit. A 10 osztályos besorolás egyes csoportjainak állományát tekintve Szombathely az V., Kőszeg pedig a VIII. csoportba került. Az V. csoport azokat a gyenge fejlettségű piacközpontokat gyűjtötte egybe, amelyek vonzáskörzeteire a sok és jól jövedelmező szántó, az átlagos kiterjedésű rét és legelő, valamint a kevés szőlő volt jellemző. E piacközpontok tiszta körzeteik kézműves és kereskedelmi

26 VaML Oö. Szombathely 1828–1832.

27 Bácskai–Nagy 1984: 247.

28 VaML Oö. Szombathely 1828–1832.

29 MOL Oö. Kőszeg 1828.

30 Bácskai–Nagy 1984: 357, 368.

31 Bácskai–Nagy 1984: 350.

fejlettsége közepes volt, és a vonzott települések népessége 1000 fő körül mozgott. A VIII. csoportban pedig azokat a nagyon gyenge fejlettségű központokat találjuk, amelyek vonzáskörzetében viszonylag kevés, de elegendő jövedelmet biztosító szántóterület, nagyon kevés legelő és rét volt, ugyanakkor általában kevés – ez alól Kőszeg kivételt jelentett – szőlőterülettel rendelkeztek. E piacközpontok tiszta vonzáskörzetének kereskedelmi és ipari fejlettsége alacsony volt, és piacaik csak kis, 500 körüli lélekszámú települések lakóit vonzották.³²

Bácskai Vera részint Nagy Lajossal közös, részint egyedül elvégzett kutatásai azt bizonyítják, hogy a Nyugat-Dunántúl területén fekvő, szűkebb és tágabb környezetükkel érdemi kölcsönhatásban lévő, jelentősebb piaci szerepet játszó települések, azaz a piacközpontok és alközpontok számában, struktúrájában, állományában és rangsorában a 18. század folyamán alapvető változások játszódtak le, amelyek Szombathely püspöki mezőváros helyzetét, szerepkörét a település későbbi történetét is alapvetően meghatározó módon érintették. Fontos tényként említhetők a piaci központok és alközpontok számában bekövetkezett, ellentétes irányú elmozdulások: Míg ugyanis a 18. század elején a négy nyugat-dunántúli megyében 14 piacközpont és 1 alközpont volt, addig az 1828. évi összeírás 9 központot és 3 alközpontot regisztrált. E számbeli módosulások egyszersmind igen komoly funkcionális változásokat is takartak, hiszen több, a 18. század elején piacközpontként működő település a 19. század elejére elvesztette e funkcióját, és voltak olyanok is, amelyek a száz esztendő alatt piacközpontból alközpontok lettek. Ugyanakkor több település – közöttük Szombathely – lépett előre, vagy erősítette meg helyét e képzeletbeli rangsorban. A 18. század elején a tiszta és a megosztott vonzáskörzet együttes lélekszámát tekintve a térség legjelentősebb települései Sopron, Győr és Kőszeg voltak, ám a 19. század elejére Sopron mellé a legnagyobb vonzáskörzetű településekké Körmend és Szombathely lépett elő, és feltűnő, hogy ekkorra már Győr és Kőszeg vonzáskörzete az említett három településénél lényegesen kisebb volt.

E változások és átrendeződések – amelynek során a kisebb vonzáskörzetű központok és alközpontok szűntek meg, egyszersmind nem a viszonylag jó ausztriai kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkező és korábban fontos központok erősödtek meg, hanem a 18. század elején még kevésbé jelentős, a határtól kissé beljebb fekvő települések – minden kétséget kizáróan a határszéli forgalom jelentőségének csökkenésével, és ezzel párhuzamosan a belső forgalom súlyának egyértelmű növekedésével hozhatók összefüggésbe.³³

E folyamatot – mármint Szombathely mind fontosabbá válását és Kőszeg ezzel párhuzamosan, de attól függetlenül bekövetkező szerepcsökkenését – nyilvánvalóan erősítette az a nem kevésbé elhanyagolható tény, hogy Szombathely a Bécs–Bécsújhely–Sopron–Körmend–Varasd–Zágráb közötti elsőrendű út, ráadásul egyszersmind a Veszprém–Kiscell–Sárvár–Németszentmihály–Felsőőr–Pinkafő közötti kereskedelmi út mentén, azok metszéspontjában feküdt, és figye-

32 Bácskai 1988: 22, 23.

33 Bácskai–Nagy 1984: 83–84.

lemmel Vas megye úthálózatára, Szombathely tiszta és megosztott vonáskörzete a Rába vonala és az országhatár közötti csaknem teljes területet lefedte. Ugyanakkor Kőszeg a már említett és Szombathelyen is átvezető elsőrendű út mellett egyetlen érdemi kapcsolattal, a Rohonc felé vezető kereskedelmi úttal rendelkezett, ám a Vas megyében fekvő, határmenti vásártartó helyek – közöttük Rohonc is – ekkorra már, tehát a 19. század 20-as és 30-as éveire eljelentéktelenedtek. Összességében tehát elmondható, hogy a korábban éppen kedvező földrajzi fekvése és infrastrukturális adottságai miatt jelentős határszéli kapcsolatokkal rendelkező Kőszeg az országon belüli kereskedelem jelentőségének felértékelődése miatt, továbbá annak következtében, hogy külkereskedelmi funkcióinak egy jelentős részét Sopron átvette, abban az esetben őrizhette volna meg kereskedelmi pozícióit, ha az országon belüli kereskedelembe a korábnál jóval magasabb szinten kapcsolódik bele. Kőszeg azonban erre, elsősorban a belső kereskedelem számára nem kifejezetten kedvező útviszonyai, továbbá a belső kereskedelemben – nem kevésbé éppen jó infrastrukturális elhelyezkedése miatt – mind nagyobb szerepet játszó Körmen, de mindenekelőtt Szombathely rendkívül erős konkurenciája miatt nem volt képes, amelynek nyomán Vas megye egyetlen szabad királyi városa folyamatosan veszített szerepéből. Földrajzi helyzete, útviszonyai, valamint gazdasági és kereskedelmi kapcsolatai inkább ahhoz a gazdasági kistájhoz kötődtek, amelynek szinte egyeduralmodó központja Sopron volt, amellyel viszont – csakúgy, mint Szombathellyel – nem tudta felvenni a versenyt.³⁴

Szombathely ugyanakkor a határszéli piacstruktúra fentebb jelzett átalakulása, továbbá a belső kereskedelmi kapcsolatok felértékelődése következtében a térség egyik legfontosabb piacközpontja lett. A tiszta körzetében élő 36.019 fő mellett, a megosztott körzetében regisztrált 98.268 fő alapján a II. osztályba sorolt kereskedelmi központokkal konkurált, és megosztott körzetének közel felére erős vonzást gyakorolt, hiszen azon 2 piacközponttal – Kiscell, Kőszeg – és 5 alközponttal – Jánosháza, Pinkafő, Sárvár, Szentgotthárd, Vasvár – osztozott. A város megosztott vonáskörzetének másik felére Körmenen kívül a Szombathelynél sokkal jelentősebb Sopron és Kanizsa gyakorolt erőteljes vonzást.³⁵

Ha a fentebbi, Szombathely püspöki mezővárosnak a nyugat-dunántúli térség egyik legjelentősebb piacközponttá való válását előidéző okokat, tényezőket és adatokat összevetjük az 1828. évi országos összeírás során a városról készült táblának a kereskedőkről szóló adataival, azonnal kitűnik, hogy a 19. század első felében Vas megye székhelye – kedvező földrajzi és infrastrukturális adottságai révén – sokkal inkább a kereskedelmi forgalom színhelye, semmint aktív részese volt. A város főként a mezőgazdasági termékek, azon belül is elsősorban a gabona és a bor nagyforgalmú piaca, de emellett a hazai és külhoni iparcikkek és nyersanyagok elosztóközpontja volt. Országos és hetivásárait nagyszámú kis- és nagykereskedő látogatta rendszeresen, akik között a helybeliek nyilvánvalóan fontos, de korántsem domináns szerepet játszottak.

34 Bácskai-Nagy 1984: 70–71, 198–199, 205.

35 Bácskai 1988: 50–51.

Tekintettel arra a már fentebb említett tényre, hogy a 19. század első felében Szombathely város nem maga szedte be a piaci helypénzt, hanem ennek jogát általában három évre licitáción árendába adta, sajnos egyáltalán nincsenek adataink a helypénzt lefizető személyekről, azaz nem tudjuk, hogy a mezőváros piacán mikor, hány, milyen illetőségű kereskedő, mekkora mennyiségű áruval és milyen rendszerességgel jelent meg áru- és terményértékesítés céljából. Így a vizsgált időszakban a szombathelyi piacon kereskedést folytató személyekről és tevékenységükről több-kevesebb információt csak további, hosszú, átgondolt és aprólékos kutatásoktól várhatunk.

Ugyanakkor az 1828. évi országos összeírás során Kőszegről és Szombathelyről felvett adatok egybevetése, kiegészítve Körmeny mezőváros adataival, egyértelműen azt mutatják, hogy Magyarországon a feudalizmus bomlásának végső szakaszában a városi funkciót ellátó települések gazdasági és kereskedelmi jelentőségét a hazai történetírásban korábban elterjedt, és mind a mai napig, ha nem is uralkodó, de meglévő – és kizárólag kvantitatív adatokra támaszkodó – nézettel ellentétben korántsem az adott településeken élő iparúzők száma és differenciáltsága determinálta, hanem sokkal inkább a település szűkebb és tágabb környezetének – Bácskai Vera és Nagy Lajos terminológiája szerint –, tiszta és megosztott vonzaskörzetének nagysága, népessége, gazdasági ereje és felvevőképesége, amely területekre – erős kölcsönhatásban az érintett gazdasági térségben fekvő más városi funkciót betöltő településekkel – gazdasági és kereskedelmi szívóhatást tudott kifejteni. Ugyancsak nem mutatható ki direkt összefüggés egy városi funkciót ellátó település kereskedelmi jelentősége, valamint a településen élt kereskedők száma, tőkeereje és jövedelme között. Másként szólva: úgy tűnik, e települések gazdasági és kereskedelmi súlya, valamint az azokban élt, kereskedést folytató személyek száma nem álltak közvetlen és általánosságban érvényes, ok-okozati kapcsolatban egymással.

SZOMBATHELY KERESKEDELMI SZEREPE ÉS JELENTŐSÉGE A REFORMKOR VÉGÉN

Az 1847. augusztus 20-án megnyitott Bécsújhely és Sopron közötti vasút megvalósítására életre hívott társaság 1845. március 30-án, Sopronban megtartott alakuló ülésén már felmerült annak lehetősége és szükségessége, hogy az elkészülő vasutat Kőszegen, Szombathelyen, Körmenyben, Varasdon, Zággrábon és Károlyvároson át Fiuméig, majd onnan Laibachig vigyék tovább. A társaság először a Sopron és Nagykanizsa közötti szakaszt Sárváron át tervezte vezetni, ami azt jelentette, hogy az sem Szombathelyet, sem pedig Kőszegét nem érintette. Az 1847 februárjára elkészült részletes kivitelezési tervet a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság azonban nem tartotta véglegesnek, és ezért a megbízottai 1847 nyarán Vas megyébe látogattak, és Hegedűs Sándorral, Vas megye főmérnökével közösen végigjártak egy másik lehetséges útvonalat, amely Sopronból Kőszegen, Szombathelyen, Rumon át vezetett Szentgrótra, majd Zalahídvégen át Nagykanizsára.

E látogatásról és terepbejárásról Hegedűs írásos jelentésben tájékoztatta Vas megyét, amelyben felhívta a figyelmet, hogy a Kőszeget és Szombathelyt is érintő vasútvonal létesítése mind a megye, mind pedig a két város számára összehasonlíthatatlanul nagyobb előnyökkel járna, mintha azt Sárvár felé vezetnék. Miután a megyei főmérnök e véleményében – jelentése szerint – a vasúttársaság kiküldöttei is osztoztak, Hegedűs szükségesnek vélte, hogy a megye hozzon létre egy választmányt azzal a feladattal, hogy a Kőszeget és Szombathelyt érintő vonal előnyeit igazoló adatokat gyűjtve, az eredeti, Sárváron átmenő vonal irányának megváltoztatására bírja rá a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság részvényeseit. A közgyűlés a főmérnök e javaslatát teljes egészében elfogadta, és egy háromtagú választmányt – amelynek tagja lett Hegedűs is – jelölt ki, és megbízta őket, hogy a kellő tájékozódás és adatgyűjtés után tegyenek javaslatot a vasútvonal irányára.

Ennek nyomán a választmány felkérte Kőszeg és Szombathely városát, hogy gyűjtsenek össze olyan statisztikai, népességi, kereskedelmi, termelési, áru- és személyforgalmi adatokat, amelyek megfelelő súlyú érveket szolgáltathatnak a vonal Kőszeg és Szombathely felé irányuló vezetéséhez. A két várostól beérkezett adatok és információk felhasználásával Hegedűs Sándor egy átfogó összegzést is készített, amely nem csupán Kőszegre és Szombathelyre, hanem a tervezett vasút vonzáskörzetére, lényegében csaknem az egész Vas megyére vonatkozó népességi, kereskedelmi, áru- és terményforgalmi mellett olyan adatokat is tartalmaz, mint például a vasútvonal kivitelezéséhez szükséges alapanyagok lelőhelyei és árai.

A vasútvonal Sopron–Kőszeg–Szombathely–Rum–Szentgrót–Zalahídvég–Kiskomárom–Nagykanizsa irányú vezetése mellett érvelő választmányi beszámoló, és az annak mellékleteit képező három – a két városi és a Hegedűs-féle – összeállítás alapján Vas megye 1847. november 8-ra összehívott közgyűlése a vasút Kőszeget és Szombathelyt érintő vonalvezetése mellett döntött, mégpedig úgy, hogy az – a Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság szándékának megfelelően – a fiumei vasút szárnyvonalaként épüljön meg. E terv megvalósításának igényét az országgyűlésre küldendő két Vas megyei, és a Kőszeg városi követ utasításába is belefoglalták, sőt az ügy diétán leendő pártfogására az ország minden törvényhatóságát körlevélben szólították fel. A két város által közölt adatokat, valamint a megyei főmérnök összefoglaló kimutatását tanulmányozás és további felhasználás céljából megküldték a vasúttársaság igazgatóságának is.

A Sopron–Bécsújhelyi Vasúttársaság 1847. december 5-re összehívott rendkívüli közgyűlése a mindkét számbajöhető vonalról készített terv és a Vas megye által közölt népességi, kereskedelmi, termelési, áru- és terményforgalmi adatokra támaszkodva – úgy foglalt állást, hogy a Sopron–Kőszeg–Szombathely–Rum–Szentgrót–Zalahídvég–Kiskomárom–Nagykanizsa irányú vonalvezetés valósuljon meg. A társaság részvényesei úgy döntöttek, hogy korábbi tervüknek megfelelően, az akkor éppen ülésező országgyűléshez fordulnak a vonalnak a fiumei

vasúttal való összekapcsolása érdekében, és kamatbiztosítást kérnek a Sopron–Nagykanizsa közötti szakaszra is.³⁶

Ily módon keletkezett tehát az a három forrás – a Kőszegről és a Szombathelyről szóló összeállítás, valamint a Hegedűs Sándor főmérnök által, azok felhasználásával, de más adatokkal is kiegészített összegzés –, amelyek eltérő alaposáguk és részletességük ellenére is nagy értéket képviselnek, hiszen a reformkor végi Kőszegről, Szombathelyről és Vas megyéről hasonló, eredendően azonos célból összeállított és bizonyos mértékig egymáshoz kapcsolódó népességi, kereskedelmi, áru- és terményforgalmi, termelési és árstatisztikai adatsor nem ismeretes.³⁷

Az alábbiakban e három forrás témánk szempontjából legfontosabb adatainak felsorakoztatásával és elemzésével elsősorban azt kíséreljük meg bemutatni, hogy Szombathely püspöki mezőváros milyen kereskedelmi jelentőséggel bírt közvetlenül a polgári forradalom előtt.

A három összeállítás közül a legkevésbé részletező a kőszegi, amely szerint a szabad királyi város lakóinak száma 1847-ben 7000 körül volt, akik többnyire iparúzéssel vagy kereskedéssel keresték kenyerüket, és a városban évente megtartott 6 országos és 104 hetivásáron 150.000 pozsonyi mérő³⁸ gabona, 14.000–15.000 akó³⁹ bor, 10.000 mázsa⁴⁰ gyapjú és 12.000 mérő⁴¹ gubacs cserélt gazdát. Az összeállítás egyrészt megemlíti, hogy mindezek mellett Kőszegen elsősorban a fűszer-, a pamut-, a vas- és a bőrkereskedelem jelentős, másrészt rámutat, hogy a városban működő posztó- és gyapjúszövetgyár erősen élénkítő hatást gyakorolt a város és környéke kereskedelmére, továbbá, hogy a szállítással foglalkozó személyeknek is jó kenyérkeresetet jelent.

A Szombathelyről készített, és a kőszeginél jóval részletesebb és adatgazdagabb összeállítás a város történetének rövid áttekintésével kezdődik, amelynek részeként megemlíti az ott működő különféle intézményeket és gyárakat, így

36 Az elkészült tervrajzot és az összefoglaló kimutatást Sopronban kinyomtatták, és 1848. február 14-én az országgyűlés kerületi ülése elé terjesztették. Azok tényleges vitatása azonban nem kezdődhetett meg, mert Széchenyi 1848 januárjának végén nyomtatásban megjelentette *Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről* című munkáját, amelyben az általa megvalósítani tervezett négy országos fővonal mellett létesítendő négy mellékvonallal egyike volt a Kőszeget elkerülő, Sopron–Csepreg–Szombathely–Nagykanizsa irányban futó, közel 160 km hosszúságú vonal, mely végállomásánál csatlakozott volna a Pest és Fiume közötti 2. számú fővonalhoz. Széchenyi felkérésére Szalay László a *Javaslat* alapelveiből kiindulva fogalmazta meg azután a hazai közlekedési ügy rendezését célzó törvényjavaslatot, amely heves országgyűlési viták után került csak az uralkodó elé, aki azt 1848. április 9-én elfogadta. Az önvédelmi háború eseményei nem tették lehetővé a Széchenyi elképzelései szerint megvalósítandó nagyszabású vasútépítési tervek kivitelezésének megindulását. Így azután a Sopron és Nagykanizsa közötti vasutat csak közel két évtizeddel az első terv megszületése után – az alternatív eredeti tervektől eltérő, Kőszeg elkerülésével, de Szombathely érintésével készült vonalvezetéssel –, 1865. szeptember 20-án adták át rendeltetésének, bekapcsolva ezzel Vas megye székhelyét az országos vasúthálózatba. (A terv megszületését és sorsát részletesen tárgyalja: Tilcsik 1982: 439–443).

37 VaML Mkir. 2169/1847. A három forrás teljes szövegét közli: Tilcsik 1982: 444–457.

38 Ūrmérték. 1 pozsonyi mérő = 62,08 liter. (Bogdán 1991: 343–344, 611).

39 Ūrmérték. 1 akó = 32 meszely = 64 icce. 1 akó = 53,72 liter (Bogdán 1991: 145–147, 586).

40 Súlymérték. 1 mázsa = 100 font = 3200 lat. 1 mázsa = 56,006 kg (Bogdán 1991: 49, 455, 623–624).

41 1 gubacsmérő = 36,65 kg (Bogdán 1991: 290, 604).

3. táblázat. A szombathelyi iparúzők száma mesterségek szerint 1847-ben

Mesterség	Fő	Mesterség	Fő	Mesterség	Fő
aranyműves	3	kolbászkészítő	2	szíjgyártó	5
asztalos	11	kosárkötő	2	szítás	2
bábos	3	kovács	3	szobafestő	2
bádogos	3	könyvkötő	4	szőnyegező	3
bodnár	4	kötélgyártó	3	szűcs	26
cukrász	1	lakatos	4	szűrszabó	9
csapó	7	mészáros	3	takács	9
cserepes	3	nyerges	4	tímár	1
csizmadia	68	órás	2	tobákos	1
esztergályos	2	pék	6	varga	26
fénymázoló	3	pipakészítő	1	vésnök	1
fésűs	3	posztónyíró	1	virágcsináló	1
gerencsér	11	posztós	2	üveges	4
gombkötő	5	puskás	2	divatárus	4
harangöntő	1	rézműves	3	építész	3
hentes	6	ruhafestő	1	fodrász	8
kádár	3	sajtos	1	kéményseprő	1
kalapos	3	sárgaréz-műves	1	sörfőző	2
kefés	3	selyemfestő	1	szakács	1
kesztyűs	1	szabó	43	zsibáros	4
késes	1	szappanfőző	3	<i>Összesen</i>	<i>350</i>

a papneveldét, a líceumot, a gimnáziumot, a dologházat, a kórházat, a gyámoldát, a két fürdőházat, a postahivatalt, az óvodát, a rajziskolát, a fiók takarékpénztárt, a könyvnyomdát és a két gyógyszerterát, a burnót-, a szivar-, az ecet-, a likőr- és a két vattagyárat, valamint a szűrőkészítő üzemet.

A kimutatás szerint Vas megye székhelyén 1847-ben 4893 személy – 2486 férfi és 2407 nő – élt, akik közül vallását tekintve 4543 fő római katolikus, 33 fő evangélikus, 12 fő református, 1 fő görög katolikus és 305 fő izraelita, jogállását tekintve pedig 90 pap, 107 arisztokrata származású, 228 köz- és kisnemes és 4468 nem nemes volt. Az összesítés egyrészt külön is kiemelte az értelmiségieket: 6 orvost, 4 sebészt, 3 borbélyt, 4 bábát, 3 állatorvost, 2 gyógyszerészt, 4 mérnököt, 19 ügyvédet, 2 rajzmestert, 7 magántanítót és 3 kertészt, másrészt megemlítette, hogy a hivatalnokok, a rendes tanítók és a tanulók számát azért nem közli, mert az összeírás azon része még nem készült el teljesen.

Az összeállítás egyik igen értékes része az, amely mesterségek szerint tartalmazza az 1847-ben Szombathelyen működött iparosok számát, mely adatok alapján készült a 3. táblázat.

4. táblázat . A szombathelyi kereskedők kereskedési ág szerint 1847-ben

Kereskedelmi ág	Fő
Bor-, gabona-, gubacs- és gyapjúkereskedő	24
Bőrkereskedő	2
Divatárus	4
Díszáru-kereskedő	1
Fűszerkereskedő	12
Lisztkereskedő	16
Posztókereskedő	2
Rőfőskereskedő	8
Üveges kereskedő	3
Vaskereskedő	3
Zsibárus	4
<i>Összesen</i>	79

Látható, hogy az összeállítás készítői néhány, olyan „mesterség”-gel foglalkozó személyt is ide soroltak – így a 3 építészt, a 4 divatárust, az 1 szakácsot és a 4 zsibárust –, akik valójában nem iparúzők voltak. Az összeállítás által kézművesnek minősített 350 személy mellett nem kevesebb, mint 438 legény és 151 inas tanulta az adott mesterség csínját-bínját.

A kimutatás Szombathelyt a Bécs és Nagykanizsa közötti kereskedés központjának, egyben Grác legfontosabb gabona- és borpiacának nevezi. Emellett megemlíti, hogy a város egyrészt a délről, a Trieszt–Zágráb–Varasd–Körmend útvonalon érkező és Bécsbe irányuló gyarmati árukereskedelem fontos átmenőközpontja, másrészt, hogy rajta keresztül vonulnak a szlavóniai határszélekről szintúgy a császárvárosba hajtott sertés-, ill. az Alföldről nyugat felé hajtott hatalmas marhacsordák. Az összeállítás külön is hangsúlyozza, hogy Szombathely az egész Gyöngyös-mente központja, amelyet elővárosként vesznek körül a környék települései. Az évi 104 heti- és 5 országos vásáron nagyszámú bécsi kereskedő fordul meg, és e vásárok különösen a gabona-, a bor-, a gubacs- és a fakereskedésről híresek és nevezetesek.

Az összeállítás – beleszámítva az iparosok közé sorolt 4 divatárust és 4 zsibárust – Szombathelyen 79 kereskedőt és boltost regisztrált, akik 24 inast és 21 segédet tartottak. Kereskedési ágak szerinti megoszlásukat tartalmazza a 4. táblázat.

A kereskedők és árusok közlése szerint, évente és egyenként a lisztkereskedések 4000, az üvegárusítók 8000–15.000, a bőr-, a díszáru-, a fűszer-, a rőfös- és a vaskereskedések pedig 15.000–80.000 pengőforintot forgalmaztak.

Nyilván nem véletlenül, de a kőszegihez hasonlóan, a szombathelyi is tartalmazza a városban megrendezett vásárokon évente eladott gabona, bor, gyapjú és gubacs mennyiségét. E szerint a szombathelyi piacon egy esztendő alatt 650.000

pozsonyi mérő gabonát, 90.000 akó bort, 80.000–120.000 mázsa gubacsot és 16.000 mázsa gyapjút adtak el. Az összeállítás készítője megjegyezte, hogy a szombathelyi vásárokon évente forgalmazott tűzi- és épületfa mennyiségéről nem sikerült részletes adatokat beszereznie, de ismételten megjegyezte, hogy a pornói, a rohonci, a füzesi, a lékai, a punici, a monyorókeréki és az őrségi erdők, továbbá a Vas megye délnyugati részében lévő tótsági járás erdősegei kiapadhatatlan forrást jelentenek, és az innen származó faárúk javarészt a szombathelyi vásárokon cserélnek gazdát.

Mielőtt áttérnénk a Hegedűs Sándor megyei főmérnök nevéhez fűződő, megyei összesítés legfontosabb adatainak ismertetésére, érdemes összehasonlítani a kőszegi és a szombathelyi vásárokon évente eladott gabona, bor, gubacs és gyapjú mennyiségét:

5. táblázat. A kőszegi és a szombathelyi piacon évente eladott gabona, bor, gubacs és gyapjú mennyisége (1847)

Termények [mennyiség]	Kőszeg	Szombathely
gabona [pozsonyi mérő]	150.000	650.000
bor [akó]	14.000–15.000	90.000
gubacs [mázsa] ⁴²	6550–7850	80.000–120.000
gyapjú [mázsa]	10.000	16.000

E számok valóban önmagukért beszélnek, és meggyőzően bizonyítják, hogy az 1840-es évek közepén a lényegesen kevesebb lakosú Szombathely kereskedelmi forgalma minden termény esetében nem csak felülmúlta, hanem messze maga mögé utasította Kőszegét, sőt a gyapjút leszámítva többszörösen, a gubacs esetén pedig nagyságrendekkel meghaladta azt.

A megyei összesítés lényegében három, ténylegesen azonban csak két fő részből áll, mert az első fő fejezet valójában nem más, mint az a jelentés, amelyben a kiküldött vasúti választmány Vas megye 1847. november 8-ra összehívott közgyűlésén beszámolt addigi tevékenységéről. Az összesítő második fejezete egyrészt a két várostól beérkezett jelentés, továbbá Körmen és a tervezett vonal által érintett Rum mezőváros kedvező kereskedelmi adatai alapján a vasútvonal Sopron–Kőszeg–Szombathely–Rum–Szentgrót irányába melletti érveket gyűjti csokorba, másrészt pedig a vasútvonal kivitelezéséhez szükséges különféle anyagok előfordulási és beszerzési helyeit, valamint azok árait, továbbá a kivitelezési munkákhoz szükséges iparosok, kubikusok és napszámosok béreit közli.

A Kőszegről szóló szakasz – érdekes módon – nem annyira a város által összegyűjtött adatokat tartalmazza, hanem néhány új információt közöl, amelyek

42 Miután a Kőszegről készített összeállítás mérőben, a szombathelyi pedig mázsában adta meg az évente eladott gubacs mennyiségét, előbbit utóbbira számítottuk át. Az előző jelzetben közöltekből következőleg 1 gubacsmérő = 0,6544 mázsa. A két kőszegi értéket kissé felfelé ill. lefelé kerekítve adtuk meg.

a város kereskedelmi jelentőségét más szempontból hangsúlyozzák. Így például kiemeli, hogy a kőszegi posztógyár termékeit Vas mellett zömmel Zala megyében értékesíti, továbbá, hogy Kőszeg nevezetes szőlőhegyén évente megtermelt, 5000 akónyi bor jelentős részét Ausztriában és Sziléziában értékesítik, továbbá, hogy a város környékén fekvő gesztenyések az országhatáron kívül is híresek. A megyei összesítés második részének Kőszegről szóló szakasza végül kiemeli, hogy mindezek mellett számottevő a város gabona- és fakereskedelme, továbbá, hogy a szabad királyi városban több olyan nevezetes kereskedő működik, akik a legnagyobb bécsi kereskedőházakkal állnak kapcsolatban, és a császárvárosban irodákat is fenntartanak.

Hegedűs Sándor főmérnök összeállításának Szombathellyel foglalkozó része – amelynek vezérgondolata a megyeszékhelyt és Sárvárt összehasonlítva, az előbbi fölényének nyomatékosítása – már sokkal inkább támaszkodik a mezőváros által készített jelentésre, mint a kőszegi, de a közölt adatokat másfajta csoportosításban és más összefüggések közé helyezve tartalmazza. Külön is megemlíti, hogy Szombathelyen elegendő tőke és raktári kapacitás áll rendelkezésre az eddigi és a vasútvonal remélt megvalósítása következtében várhatóan megnövekedő terményforgalom lebonyolítására: „...ezen város máris elegendő tőpénzzel⁴³ s raktárokkal ellátva lévén, fokhelyül⁴⁴ szolgál mindennemű kereskedési cikkekre nézve u. m. bor, gabona, gubacs és gyapjura nézve is, s ebbéli cikkekben üzérlete⁴⁵ mennyire nevezetes legyen, onnan is kitetszik, hogy majd 200.000 akó borra pincéje, s majd minden háznál gabona raktárai, s gubacs szellőztetésére igazított padlásai vagynak...”.⁴⁶ Hegedűs összeállítása erőteljesen kihangsúlyozza, hogy a szombathelyi piac az Ausztriába és Stájerországba irányuló, óriási mennyiséget érintő, termény-, kiváltképpen gabonakereskedelem egyik igen jelentős központja: „Szombathely kereskedését eléggé tanusítja az is, hogy vásárjai Soprontól fogva Kanizsáig az említett két város után első helyet érdemelnek nem csak a bor és gabonára nézve, hanem hogy azokon folvást mindennemű épület és tűzifa, deszka, lécz, nagy mennyiségben árultatván...”.⁴⁷ Néhány, Sárvára vonatkozó kereskedelmi adat közreadásával az összesítés egyértelműen bizonyítja Szombathely fölényét és előnyeit, amelyet igazolnak a szombathelyi keresztény és zsidó kereskedők kiterjedt bel- és külföldi kapcsolatai is: „...olyan nevezetes kereskedők, mint keresztény, mint más vallásuak laknak Szombathelyen, kik a kereskedésnek mindennemű cikkeivel nagyban is üzérkedve⁴⁸, évenként több százezreket⁴⁹ hoznak forgalomba, kik tudniillik Kanizsa, Károlyvár, Zágráb, Fiume, Trieszt, Grác és Bécs jelesb kereskedőivel szoros kapcsolatba lévén, kereskedői irodákat és könyvvivőket

43 Tőpénzzel: tőkepénzzel, tőkével.

44 Fokhelyül: beszerzési, vásárlási helyként.

45 Üzérlete: kereskedelme, kereskedése.

46 VaML Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok. (=Mkir.) 2169/1847.

47 VaML Mkir. 2169/1847.

48 Üzérkedve: kereskedve, üzletelve.

49 Több százezreket: több százezer mázsa árut.

Bécsben is tartanak...”⁵⁰ Érdekesség, hogy a Hegedűs által készített összegzéssel ellentétben, a mezővárosról szóló jelentés egyetlen szót sem ejt a zsidóknak a kereskedelemben betöltött szerepéről. Összefoglalásként Hegedűs Sándor főmérnök megállapította, hogy Szombathely nem csak a megye székhelye, világi és egyházi adminisztratív központja, hanem kereskedelmi centruma is egyben.

Az összeállítás röviden, de egyértelműen festi le Körmend kereskedelmi jelentőségét, amikor megjegyzi, hogy az 5 posta- és kereskedelmi út csomópontjában fekvő város évi 6 országos és 52 hetivásárán igen jelentős gabona-, gyapjú, gubacs-, fa-, sertés- és marhakereskedelem folyik, amely egyrészt Fürstenfelden, másrészt Szentgotthárdon, Fähringen és Radkersburgon át, zömmel Stájerországba irányul.

Ugyancsak röviden szól az összeállítás Rumról, amelyet a dél felől a megyébe érkező minden áruféleség lerakására és tárolására kiválóan alkalmas helynek minősít, ahonnan az utak sugárirányba futnak szét. Emellett megemlíti azt is, hogy a mezőváros elsősorban bor-, gabona- és aprómarha-vásáraitól híres, és évente 100.000 sertést hajtanak a településen keresztül Szombathelyen át Sopronba.

Hegedűs Sándor remek összeállításának második része a vasútvonal megépítéséhez szükséges különféle anyagok – kő, mész, téglá, főveny és épületfa stb. – lelő- és beszerzési helyeinek és árainak, továbbá a vasútépítés során alkalmazandó iparosok, kubikusok és napszámosok napi bérének ismertetésével zárul.

A megyei összesítő zárófejezete végighaladva a tervezett vasút Vas megyei szakaszán, a vonal közvetlen környékén elterülő települések lakónépessége mellett néhány, a vonaltól távolabb, zömmel a megye nyugati és délnyugati részén található és kereskedelmi szempontból fontosabb településre vonatkozó, érdekesebb információkat is közöl. Így megemlíti a Rohoncon élő sok, zömmel kereskedéssel foglalkozó izraelitát, a nagy ló- és marhavásárokat bonyolító Németszentmihályt, a posztó- valamint gyolcskészítéséről és -kereskedéséről híres Pinkafőt, vagy a szintén posztóvásáraitól ismert Lékát és Vörösvárt, a szintúgy nagyszámú zsidó kereskedő népességgel bíró Szalonakot, a bőr- és favásáraitól nevezetes Felsőört, valamint Rödönyt, amelynek lakói épületfával, deszkával és zindellyel oly annyira eredményesen kereskednek, hogy Győrbe, Pápára, Zala, sőt Somogy megyébe is szállítanak. A sort a gyapjúval, bőrrrel, gubaccsal, kenderrel, lennel, hamuzsírral és más termékekkel élénk kereskedést folytató, jelentős zsidó népességet magáénak mondható Németújvár, a híres országos és hetivásárokkal rendelkező Szentgotthárd, és végül Sentelek zárja, mely utóbbiról az összeállító megjegyezte, hogy lakói között sok híres szekeres található, akik Grácba, Pestre, Triesztbe, sőt még távolabbi kereskedelmi központokba is eljárnak.⁵¹

Mind a Kőszegről és a Szombathelyről, mind pedig a Vas megyéről készült összeállítások egybehangzóan és egyértelműen igazolják és bizonyítják, hogy a reformkorban nem csakhogy nem állt meg vagy nem lassult le, hanem még fel is erősödött az, a már a 18. század végén megindult és az 1828. évi országos összeírás

⁵⁰ VaML Mkir. 2169/1847.

⁵¹ VaML Mkir. 2169/1847.

adatai alapján Bácskai Vera és Nagy Lajos által regisztrált folyamat, amelynek eredményeként Kőszeg kereskedelmi súlya és jelentősége mindinkább lecsökkent, Szombathelyé ellenben rohamléptekkel növekedett. A két település viszonylag gyorsan, gyakorlatilag néhány évtized alatt bekövetkezett szerepváltását elősegítő, és az 1830-as és az 1840-es években mind erőteljesebbé váló folyamatok a reformkor végére azt eredményezték, hogy Szombathely gazdasági és kereskedelmi jelentőségét és súlyát tekintve nem csak Vas megye elsős számú települése lett, hanem felzárkózva közvetlenül Sopron és Nagykanizsa mögé, Nyugat-Magyarország egyik legfontosabb kereskedelmi központjává vált.

FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár

Regnicolaris levéltár. N 26 Conscriptio regnicolaris art. VII. 1827. ordinata, 1828–1832. Kőszeg tabellája 1828.

Vas Megyei Levéltár

Vas vármegye nemesi köz- és kisgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési iratok.

Vas vármegye adószedőjének iratai. Országos összeírások. Az 1828. évi országos összeírás. Szombathely és Szőkeföldre rektifikált tabellája 1832.

Szombathely város közönségének és tanácsának iratai. Közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera 1988: *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*. Budapest

Bácskai Vera – Nagy Lajos 1984: *Piackörzetek, piacközpontok és városok Magyarországon 1828-ban*. Budapest

Baraczkai Istvánné 1960: Kőszeg társadalmi és gazdasági helyzete az 1828. évi összeírás tükrében. In: Ember Győző (főszerk.) *Történeti Statisztikai Évkönyv, 1960*. Budapest, 87–111.

Bernstein Béla 1998: A zsidók története Vas megyében. *Partes Populorum Minores Alienigenae* 1998. 4. 25–214.

Bogdán István 1990: *Magyarországi hossz- és földmértékek, 1601–1874*. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forráskiadványok 6./ Budapest

Bogdán István 1991: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. /A Magyar Országos Levéltár kiadványai IV. Levéltártan és történeti forráskiadványok 7./ Budapest

Eperjessy Géza 1990: Városi kereskedők a reformkorban. In: Szabad György (szerk.) *A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában*. Budapest, 57–93.

H. Pálffy Ilona 1937: Szombathely város adózó lakossága 1828-ban, Ó-Perént és Szent-Márton községekkel együtt. *Magyar Statisztikai Szemle* 1937. 5. 469–481.

- Kiss Mária 1966: *Adatok a szombathelyi céhek történetéhez a XVII–XIX. században*. Kézirat. (Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Kézirattár.)
- Kiss Mária 1976: Szombathely kereskedelme a 18–19. században. In: Horváth Ferenc (szerk.) *Levéltári Évkönyv, 1976. /Vas Megye Múltjából I./ Szombathely*, 119–139.
- Kárpáti Kelemen 1894: *Szombathely-Savaria rend. tanácsu város monographiája. 2. r.* Szombathely
- Márkus Dezső (szerk.) 1896: *Magyar törvénytár 1836–1868. évi törvénycikkek*. Budapest
- Mayer László – Varga Nóra 1999: Adatok az 1848. április 4-ei szombathelyi zsidóellenes megmozdulások történetéhez. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 1999. 4. 5–17.
- Ö. Kovács József 1985: A szombathelyi zsidók betelepülése, helyzete a XVIII. század elejétől 1848-ig. *Vasi Szemle* 1985. 2. 248–273.
- Simon V. Péter 1984: Az átalakulás nehézségei. A kormánybiztosi intézmény Vas megyében 1848 tavaszán. *Vasi Szemle* 1984. 1. 104–112.
- Simon V. Péter 1984/a: = Zsidóellenes zavargások Vas megyében 1848 tavaszán. In: Molnár Károly (szerk.) *A Szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, IV.* Szombathely, 117–131.
- Tilcsik György 1982: Ismeretlen adatok Kőszeg, Szombathely és Vas megye népességi és kereskedelmi viszonyaihoz a XIX. század közepén. *Vasi Szemle* 1982. 3. 439–459.
- Tilcsik György 1999: Egy csizmadiamester karrierje a reformkori Szombathelyen. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények*, 1999. 1. 6–21.
- Tilcsik György 2000: Adatok Kőszeg polgárságának összetételéhez (1781–1848). In: Bariska István – Söptei Imre (szerk.) *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg, 111–156.
- Tilcsik György 2001: *Szombathely kereskedelme és kereskedelmi jelentősége a 19. század első felében*. Kézirat. (Vas Megyei Levéltár, Kézirattár.)